

Steven Pinker: Hogyan működik az elme

Iskolakultúra 2003/1

tummechanikai kísérleteket nyilvánvalóan ugyanez a szándék vezérelte. Ezeket a kutatásokat Pinker viszont már élesen elutasítja. Penrose javaslatait elsősorban azért veti el, mert a kvantumfizikai hipotézisekre épülő tudatelmélet olyan feltételezésekből indul ki, amelyek ellentmondanak az elme komputációs elméletének. Ez különös kifogás, hiszen az élményvilág fizikai redukciójának sikerét a komputációs elmélet egyáltalán nem befolyásolja. A helyzet inkább fordított: a gondolkodásról adott komputációs leírás akkor lehet helyes, ha már van valamiféle elképzelésünk a gondolkodás alapjául szolgáló mikrofizikai folyamatokról.

Ennél fontosabb azonban, hogy a tágabb összefüggéseket szem előtt tévesztve Pinker helytelenül ítéli meg az élmények teoretikus redukciójából fakadó nehézségeket is. McGinn népszerű álláspontjához csatlakozva azt állítja, hogy az élmények keletkezésére azért nem tudunk elfogadható magyarázatot adni, mert kognitív erőforrásaink nem elégségesek az ilyen jellegű feladatok megoldásához. Véleménye szerint a természetes kiválasztódás olyan képességekkel látta el elménket, amelyek őseink számára kiválóan alkalmasak voltak a túlélési feladatok rutinszerű megoldására, de azonnal csődöt mondanak, ha a modern kor olyan absztrakt talányaival szembesülnek, mint a szabad akarat, az erkölcsi tudat vagy a szubjektív élmények eredete. E felfogás képviselői szerint az elme működésére vonatkozó lényegi kérdések tárgyalásakor gondolkodásunk evolúciós eredetű kognitív határokba ütközik. Bizonyos szempontból talán igazuk is van. Arról azonban, hogy ezek a kognitív határok szükségszerűen korlátozzák-e gondolkodásunkat vagy pusztán a gondolkodás fejlődésének esetleges kísérőjelenségei, az evolúciós érvek aligha adhatnak bármiféle eligazítást. Az élmények természettudományos értelmezése szempontjából ezért jóval több fejtörésre ad okot az a kérdés, hogy milyen logikai és módszertani előfeltételezésekre épülhet egyáltalán a sikeres redukzív magyarázat, figyelembe véve a test és az elme viszonyára vonatkozó eddigi elképzelések eredményeit és kudarcait.

Pinker könyve rendkívül gazdag és szerteágazó ismeretanyagot dolgoz fel. Enciklopédikus vállalkozásának szerkesztése közben a szerzőnek láthatóan már nem is maradt ideje arra, hogy a redukzív magyarázatok tudományos kritériumairól elmélkedjen.

Steven Pinker (2002): *Hogyan működik az elme*.

Osiris Kiadó, Budapest.

Vecsey Zoltán

A tartalomipar elmélete

Horváth Iván: „Magyarok Babelben”

A „régii reneszánsz jellegzetes alakja volt a filológus, aki öreg kódexek olvasatait egybevetve hozta létre a klasszikus író új, megbízható – s mindenki számára hozzáférhető, mert olcsó, nagy példányszámú, nyomtatott – kiadását. Klasszikusok képzetessajtó alá rendezése ma is fontos foglalatosság, hiszen nemcsak a kutatásnak, hanem a felső-, sőt a középfokú oktatásnak is szüksége van hálózaton hozzáférhető, nagy megbízhatóságú szövegekre. Ezzel foglalkozik az, amit jobb híján informatikai irodalomtudománynak nevezek. Az informatikai irodalomtudomány a tartalomipar elmélete.”

Kötetében *Horváth Iván* a különféle folyóiratokban vagy épp a világhálón publikált cikkei mellett olyan szakmai anyagokat közöl, mint amilyen az ELTE Oktatástechnológiai Csoportján „keresztül” a Művelődési és Közoktatási Minisztérium számára írott állásfoglalás „a formálódó Sulinet tervről”, a Neumann Kht. megrendelésére készített ta-

nulmány egy részlete, hozzászólás a budapesti Francia Intézet folyóirat-tanácskozásán vagy éppen egy, a Frankfurti Könyvvásár honlapján megjelent jegyzet szövegváltozata. Az írásokat – a könyv előszavaként funkcionáló ‚Informatikai irodalomtudomány és hálózatpolitika’ című kivételével – rövid előszó vezeti be, amely az írás kontextualizálásán túl rendre annak utólagos-előzetes (a korábban már megjelent írás szempontjából utólagos, az olvasást az előszóval kezdő olvasó számára természetesen előzetes) értelmezési folyamatát is megkezdi.

A kötet nevezett előszava több témát illetően előrebozsítja szerzője nézeteit. Horváth Iván párhuzamba állítja az informatika és a testvériség három nagy korszakát (gép – program – tartalom, illetve szabadkőművesség – társadalmi mozgalmak – Internet), mindkét paradigmának éppen harmadik tagját éljük napjainkban, és szerzőnk mindkettő iránt elkötelezett ember, hiszen az informatikai irodalomtudomány nem más, mint az Internet és a tartalom (szolgáltatás) egysége. Csakhogy, figyelmeztet a könyv egy későbbi fejezete, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy miközben világunk jólétben élő felén megvalósulófélben a tudásalapú információs társadalom, ezenközben „a földgolyón tovább növekszik azok számaránya, akik sosem telefonálnak, és nincs villanyuk”.

‚A testvériség eszménye’ című első fejezet (címét maga Horváth dekódolja a kötet előszavával) két írása közül az első *Beethoven IX. szimfóniájának Wilhelm Furtwängler* vezényelte 1942-es előadásával foglalkozik. A dolog politikai pikantériája, hogy a hangversenyt 1942. április 19-én, *Hitler* születésnapjának előestéjén megismétlik. Az eseményről egykorú híradófilm is tájékoztat minket, a közönség soraiban katonákkal, *Himmlerrel* (erről az 1999-es utószó értesít), a karmesterrel parolózó *Goebbelszel*. A cikk kellős közepén Horváth borges-i ihletésről árulkodni látszó (*Borges* szelleme az egész könyvön végigvonul, a második fejezetben például három cikk is a címében viseli a – *Borges*-novellacíméből eltulajdonnesített – Bábeli Könyvtárat mint az Internet metaforáját) eszmeifuttatást tár elének a náccikkal hírbe hozott karmester apropóján: „De hős-e Furtwängler? Ókori értelemben nem az, hiszen csak előadja Beethoent. Ha Beethoven hősosz, akkor a karmester csupán szirén, aki a hős cselekedeteinek emléket állít. De Beethoven sem hősosz. A hősosz *Napóleon*, akinek a zeneszerző a szirénje. Ámde *Napóleon* elárulja a forradalmat, s Beethoven ezért végül leveszi a nevét az ‚Eroica’ címlapjáról. A III. szimfónia esetében hősosz tehát nincs is, csak csupa szirének tükröztetik a sosemvolt hősiesség visszfényét. A IX. szimfónia írásakor pedig már föl sem vetődik, hogy talán modell után is lehetne dolgozni...” Végül Horváth még futtában, mintegy mellékesen összeveti az előadás különféle kiadásait, illetőleg a Mester vezényelte IX. szimfónia-előadásokat.

A fejezet másik írása ‚A »Gondolatok a könyvtárban«’ címet viseli (*Vörösmarty* költeményének megidézése a kötet kontextusában nyilvánvalóan előremutat a könyv középső része felé), és közéleti fejtegetéseket követően – melyekben, írja Horváth, úgymond, „a korszak legnagyobb publicistáit, Lengyel Lászlót és Tamás Gáspár Miklóst próbáltam meg utánozni.” – a címben szereplő *Vörösmarty*-költemény elemzését adja, mégpedig olyanformán, „mintha a megformált költemény egyenértékű lenne a benne foglalt eszmékkal, ami képtelenség, énnálam [ti. Horváth Iván tanári praxisában] meg kíváltképpen tilos. (...) Vezércikkíróvá alacsonyítjuk *Vörösmartyt*. No lássuk azt a vezércikket, arra van most nekem szükségem.” Majd lépésről lépésre létrehozza ezt az „abszurdum”-ot, amiben „Az érdekes az, hogy ez a költemény azért viszonylag még hagyja magát ilyen eszmeimondanivalóan olvasni.” Ne köntörfalazzunk, hiszen már a cikk előszavában „leleplezte” magát Horváth, töredelmesen beismerve: „Nekem mindenesetre évtizedek óta ez a költemény a politikai iránymutatón.”

A könyv második fejezete a ‚Hálózatpolitika és irodalom’ címet kapta, és informatikai témájú írásokat közöl. A ‚Számítógépes költészet’ című, eredetileg enciklopédia-szócikknek készült írásból megtudhatjuk, hogy „a világirodalomnak lényegében minden szonett-

jét Raymond Queneau írta”, és hogy az ominózus szonett-gyűjtemény „százezer milliárd költeményt, több mint egymillió évszázadra elegendő olvasmányt tartalmaz választékos borítólapjai között”, mindezt ráadásul egyetlen karcsú kötetben. Arról is értesülünk, hogy napjaink számítógépes költészete a 17. században vette kezdetét, ekkor keletkeztek az első versíró automaták (az egyik korabeli versgyártó BASIC-nyelvre áthangszerelt programját akár ki is próbálhatjuk!), az ifjú *Leibniz* pedig egy 1666-os tanulmányában megadja ezen automaták általános elméletét.

A „Mi marad meg a Bábeli Könyvtárban?” *Spiró György* 1996-os könyvheti cikkére reagál, bejelentve egyrészt, hogy a magyar irodalom Spiró követelte „fellövése” az Internetre már javában tart, másrészt viszont egyetértve Spiróval abban, hogy a hálózati közzétételben az állammal tevékeny mecénási szerepet kell vállalnia: „A Hálózat népe kevésbé kényszeríthető, arra megy, amerre úri kedve tartja. Bizonyos eseményekről mégis sejthető, hogy nem fognak bekövetkezni. Nem fog a Hálózaton önként előállni a klasszikus magyar irodalom megbízható, teljes kiadása. Éppen ez az állami vagy magánmecénások feladata: hogy olyasminek a megvalósulását segítsék, ami magától nem jönne létre.”

A „Bölcsészet a Bábeli Könyvtárban” a Sulinet tervhez írott szakvélemény, amely a diákok és tanáraik számára készülő (?) számítógépes „Tárház” létrehozásához javasol különböző szempontokat (például azt, hogy „a népszerű átirat csak akkor helyénvaló és csak akkor engedélyezhető, ha egyúttal hozzáférhető az eredeti forrás is”).

Még inkább szakmai jellegű anyag a „Bábeli Könyvtár, magyar könyvespolc” című tanulmány, amely hosszú jegyzeteket tartalmaz például a Horváth által szervezendő Informatikai Irodalomtudományi Kutatócsoportról, annak különféle tevékenységi területeiről (helyesírási reformjavaslat, textológiai szabályzat, textológiai minták), továbbá a „Digitális Halhatatlanokról”, bizonyos könyvkiadások csapnivaló minőségéről stb., de olvashatunk köztük két – az OSZK főigazgatójának és az oktatási miniszternek szóló – korabeli hivatalos levelet is. A megszólalás apópoja a Neumann Ház megalapítása, amellyel kapcsolatban Horváth Iván legfőbb javaslata: „Álljon a Neumann-könyvtár két részből: Képzetes Népkönyvtárból, ill. Képzetes Nemzeti Könyvtárból. Az első olyasféle legyen, mint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egyik fiókja. A második: az OSZK és egy képzeletbeli akadémiai kiadó elegye. Az első legyen a közművelődés otthona, s vezesse könyvtáros. A második álljon szaktudósok legszigorúbb ellenőrzése alatt.” A legsürgetőbb elvégzendő feladatnak Horváth Iván a szövegrögzítés követelményeinek, szabványainak és ajánlásainak kidolgozását tartja, elsősorban pedig a helyesírást és a hálózati kritikai kiadását. Horváth Iván kutatócsoportja vállalta, hogy 2000 tavaszára átnyújt az Akadémia Textológiai Bizottságának egy részletes textológiai szabályzattervet a magyar klasszikusok hálózati kiadásának módszeréről. Az aktuális akadémiai szabályozás (1) régóta kritika tárgya, így felülvizsgálata mindenképp szükségesnek látszik. Lett-e vagy sem az IKK vállalásából valami – érdemes lenne utánajárni.

A következő, „Az új könyv” című rövid írás a hálózati tudományos könyvkiadás alapelveit igyekszik lefektetni három pontban: először is, a munka lényegi része (a mű karbantartása, frissítése) mostantól éppen a kiadás – a hálózati megjelenés – pillanatában veszi kezdetét (korábban tudniillik éppen itt ért véget). A könyvszolgáltatásban a szoftverforgalmazásra jellemző verziószámok jelölik majd az egyre újabb változatokat. Másodsor: „a kiadói tulajdont nem kell tolvajoktól féltetni”: amennyiben például „ellopná” valaki a régi magyar vers gépi nyilvántartását, „hogy aztán éveken át békésen teljesíthesse a hozzá kapcsolódó megannyi szolgáltatást – nem bűnös, hanem éppenséggel erényes cselekedetet hajtana végre. A tudományos terület azé, aki megműveli.” (Kérdés, mit szólna Horváth, ha valaki a tőle alkalomadtán „ellopott” verstárba pajzán dalocskákat hamisítana vagy egyszerűen az egészet feltölténé pornóképekkel vagy politikai propagandával.) Harmadrészt pedig: a felhasználás és a költségek viselése nem feltétlenül kapcsolódik össze: „A hálózati tudományos kiadványok létrehozásának költségeit jellemzően nem

a könyvesbolti vásárlók, hanem a különféle nagy könyvtárellátó alapok fogják viselni.” Hogy ezek az alapok honnan fognak előállani, arra egyelőre nem kapunk választ.

Az *‘Öt tárgy és öt mondat’* valójában egyetlen gondolatmenetet fejt ki: hagyományos kultúránkban „A közzétett szöveg azért maradt fenn [ha fennmaradt, jegyzem meg óvatosan – B. G.], mert sok hordozóhoz tapadt”. Négyszáz év alatt a magyarországi könyvek kb. 99 százaléka elpusztult, de ez az esetek jó részében nem jelentette egyszersmind a szöveg megsemmisülését is. Csakhogy az Interneten úgy férhet hozzá korlátlan mennyiségű érdeklődő egyetlen szöveghez, hogy nincs szükség több hordozóra, elegendő szövegenként egyetlen kiszolgáló számítógép egyetlen merevlemeze. Az új szöveghordozók (hajlékonylemez, merevlemez, CD, DVD stb.) élettartama csupán néhány év vagy évtized, míg a korábbiaké (agyagtábla, papirusz, pergamen, könyv) ennek sokszorosa, akár több évezred. A következtetés? „Az Internet korában elvesznek a közzétett szövegek. A hordozópéldányok elkerülhetetlen pusztulása – először az emberiség történetében – tömeges szövegpusztulással jár együtt.” Horváth Ivánt itt érzésem szerint kissé magával ragadta érvelésének tulajdon nehézkedése: valamennyien jól tudjuk, hogy például az ógörög drámairodalom szövegeinek legnagyobb része maradéktalanul elveszett, a klasszikus athéni periódusból csupán négy szerző néhány tucat műve maradt fenn, egyáltalán: a világirodalomban se szeri, se száma azoknak a műveknek, amelyekről tudunk ugyan, de számunkra mindörökké hozzáférhetetlenekké váltak: elvesztek (még ha *Bulgakov* Vollandjának erről más is a véleménye).

A harmadik fejezet címe *‘Informatikai irodalomtudomány’*. Elsőként egy régebbi, „tekinthető” – az egyetemi filológiaoktatásban évek óta használt –, rendkívül élvezetes stílusú, igen invenciózus filológiai esszét közöl újra. A *‘Szöveg’*, miután megismertet Horváth különböző tudományos korszakaival, felfedi előttünk irodalomtörténeti-filológusi-szövegközreadói pályájának súlyos, szinte kellemetlen tanulságát: nincsen egyetlen, végső autoritásként funkcionálható szöveg, vannak ellenben különféle szövegváltozatok, amelyek mindegyike egyenrangúságra törekszik. A szövegkiadó feladata korábban az volt, hogy a sokféle szövegváltozatból kiválassza vagy éppenséggel létrehozza az igazit. Ez a feladat ma, ellenkezőleg, abban állna, hogy összegyűjtse és közzétegye valamennyit. Kész szerencse, hogy ma már itt van nekünk az Internet, ahol bőven elférnek a terjedelmesebbnél terjedelmesebb szövegkiadások.

A következő cikk Horváth tudományos „palinódiája”. Elméletének bizonyos filológiai önellentmondásaira hivatkozva Horváth Iván feladta korábbi, valamennyiünk által jól ismert koncepcióját, a 2 vagy 3×33[+1] verset tartalmazó *Balassi*-versgyűjteménytervezet grandiózus építményét – amely napjainkra „általánosan elfogadott elmélet”-té, mintegy a *Kuhn*-i értelemben vett paradigmává (2) nőtte ki magát –, sőt annak legkíméletlenebb kritikusává lépett elő. A szövegleszármazás behatóbb vizsgálatából és bizonyos anomáliákból arra következtet ugyanis, hogy a kódex szövege valójában meglehetősen hűen örökítette ránk a költő saját koncepcióját, a szöveg igen közel áll az autográf eredetihez. A feladat tehát, amint erre már a *‘Szöveg’* is rámutatott, nem a re-

„A régi reneszánsz jellegzetes alakja volt a filológus, aki öreg kódexek olvasatait egybevetve hozta létre a klasszikus író új, megbízható – s mindenki számára hozzáférhető, mert olcsó, nagy példányszámú, nyomtatott – kiadását. Klasszikusok képzetessajtó alá rendezése ma is fontos foglalatosság, hiszen nemcsak a kutatásnak, hanem a felső, sőt a középfokú oktatásnak is szüksége van hálózaton hozzáférhető, nagy megbízhatóságú szövegekre. Ezzel foglalkozik az, amit jobb híján informatikai irodalomtudománynak nevezek. Az informatikai irodalomtudomány a tartalomipar elmélete.”

konstrukció, hanem a ránk maradt szövegek és szövegváltozatok közreadása abban a formában, ahogyan a megörökítő szöveghordozón olvashatóak. Azon már különösebben meg sem lepődünk, hogy a nevezetes kódex rekonstruálatlan Balassi-verssorozata véletlenül éppen száz versből áll...

Az utolsó írás, „A legnehezebb kérdés” a szövegkiadó dilemmájára ad csattanós választ. Előszavát kommentár nélkül idézem: „Először a József Attila egyik legismertebb versének (Karóval jöttél...) akkoriban előbukkant szövegváltozatát kísérő, rövid írásban (...) tagadtam meg eldöntendő, vagylagos szövegkiadási kérdésben az állásfoglalást (és foglaltam el egyszerre két, egymást kizáró álláspontot). Ezt azóta a Gépeskönyv képzeteskönyvkiadói laboratóriumban tartalomipari eljárásá (»sztochasztikus olvasás«) fejlesztettük. (...) A »sztochasztikus olvasás« lényege: programozott, véletlenszerű permutáció alkalmazása különösen nagy szöveggkritikai pontosság elérésének érdekében. (...) Amikor az olvasó igénybe veszi a hálózati szöveg szolgáltatást, az összes bizonytalanságban hagyott helyen véletlengenerátor kezd működni. Véletlenszerűen (nem egykettés valószínűség esetén pedig irányított, súlyozott véletlen révén) dől el, hogy az egyenrangú változatok közül éppen melyik kerül a főszövegbe, melyik a kritikai apparátusba. Egy másik olvasáskor esetleg fordítva alakul a dolog, de az is lehet, hogy nem.”

Találhatunk-e a kötetben valamiféle egységes szempontot, amely felől „összeolvashatnánk” ezeket az írásokat? Nos, amennyiben elfogadjuk a közismert tézist, miszerint a szöveg, az írás, az irodalom hatalom, akkor a szöveggkritikus (vagyis a filológus, vagyis a textológus, vagyis a tartalomszolgáltató) nem más, mint hatalomtechnikus, azaz politikus. Ezek után már érthetőbbnek tűnik, miért a hálózatpolitika hangsúlyos jelenléte, hogy kerül ide a testvériség eszménye, a szabadkőművesség vagy épp Goebbel, és azon sem lepődünk meg, hogy Horváth magától értetődő természetességgel vált át szövegkiadás-történetből politikai anekdotába. Szerzőnkben végre egy olyan tudóst tisztelhetünk, aki nem szégyelli beismerni, hogy a (jó) tudós egyben (jó) politikus is.

Horváth Iván figyelemre méltó politikai érzékkel mindenki másnál előbb vette észre, hol lelhető fel irodalomtudományunkban az a terület, ahol „szabad a pálya”, és szorgos munkával napjainkra privatizálta is ezt a területet: több évtizedes kutatómunka után reprezentatív adatbázist (3), majd – a világon valószínűleg elsőként – hálózati kritikai kiadásokat (4) tett közzé, miniszter urakkal levelezett, intézetet alapított, vagyis a grundra, a nagy semmire felhúzott – ha nem is egy felhőkarcolót, de – egy mindenesetre impozáns épületet. Ne féljünk a nagy szavaktól: nem Horváth de maga Vörösmarty mondja: „Építjük egy újabb kor Babelét”. A baljós jelkép óvatosságra int, de Horváth, továbbírja azt: nekünk, magyaroknak, az a feladatunk, hogy az új, bábeli korban, az Internet korában is jelen legyünk. A magyar könyvespolcot a Bábéli könyvtárban nem fogja más megcsinálni helyettünk.

Jegyzet

(1) *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*. Budapest, 1988.

(2) Kuhn, Thomas S. (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest, illetve Osiris, Budapest, 2000.

(3) Horváth Iván (2000, főszerk.): *A régi magyar vers repertórium*. <http://magyar-irodalom.elte.hu/repertorium>

(4) Horváth Iván – Tóth Tünde (1998–1999, szerk.): *Balassi Bálint összes verse*. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom>. Horváth Iván (1999, főszerk.): *József Attila összes tanulmánya és cikke*. <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja>